

Kettős világban?

KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS NEMES NAGY ÁGNESRŐL BALAJTHY ÁGNES, KISS NOÉMI, SCHEIN GÁBOR ÉS FODOR PÉTER RÉSZVÉTELÉVEL*

Fodor Péter: „Rilke mondja valamelyik elégiájában, hogy a halottak nemcsak azért halottak, mert megszűntek jelen lenni. Akkor halottak, ha nem hatnak ránk. És fölteszi azt a nagyon fontos, rilkei kérdést, hogy tudnánk-e mi nélkülük élni. Nem hiszem, hogy tudnánk nélkülük élni, a halottak nélkül; az időszíntek elválaszthatatlanul folynak át egymásba.” A *Látkép, gesztenyefával* címmel 1981-ben a *Kortársban* napvilágot látott, Kabdebó Lóránttal folytatott beszélgetésben nyilatkozta ezt Nemes Nagy Ágnes. Nem csupán a centenáriumi év rendezvényei, de voltaképpen az elmúlt bő három évtized magyar lírája tanúsítja a költőnő emlékezetének és hatásának elevenségét. Milyennek látszott ez az életmű a lezárulásakor, s milyennek ma?

Schein Gábor: Nagyon sok minden változott Nemes Nagyhoz fűződő olvasói kapcsolatomban a monográfiám 1995-ös megjelenése óta. És persze az sem mellékes, hogy egészen mást tudunk ma Nemes Nagy életművéről, mint ami akkor nyilvánosan hozzáférhető volt. Az viszont nem változott, sőt még erőteljesebben látható, hogy a magyar költészet egyik kivételes alkotójáról beszélünk. Aki különleges abban is, hogy költői életművének kötetekben kiadott részével összemérhető terjedelmű és minőségében is egyenrangú kéziratos életműrészt hagyott maga után kiadatlanul. A teljes életmű csak a Ferencz Győző szerkesztésében 2016-ban megjelent gyűjteményes kötetben vált hozzáférhetővé. Ennek a versanyaga körülbelül kétszer akkora, mint ami Nemes Nagy életében megjelent. Ez nyilvánvalóan felveti azt a kérdést, amelyet nem tudunk és feltehetőleg nem is fogunk tudni teljes érvénnyel megválaszolni, hogy mik voltak azok az elvek, amelyek alapján Nemes Nagy eldöntötte, hogy mit publikál, és mit nem. Hogy milyen gyakorlatot követett. De hogy feleljek a kérdésedre, meg kell mondanom, hogy némiképp ambivalens volt a hozzá fűződő viszonyom, és ez az ambivalencia máig megmaradt. Amikor fiatalon olvastam és foglalkozni kezdtem vele, a tágassága ragadott meg. Nem csupán a képi asszociációk tágasságára gondolok, hanem arra, hogy a magyar költészetben szokatlan módon a költői szemlélet alapjait, a nézés, a tárgyi viszony kérdéseit, a kép keletkezését is a versek reflektált világába vonta. Költészetének reflexiós foka rendkívül magas. Azt mondanám, hogy egy emelettel magasabb és mélyebb egyszersmind, mint amivel a vele kortárs vagy a nála korábbi magyar költészetben találkoztam. Nem vitás, hogy nagy szerepe volt abban, hogy eljussak a saját nyelvemhez, a saját személyes és költői alkatom megértéséhez. Feltételezem, hogy ez azért volt lehetséges, mert eleve volt köztünk egyfajta alkati rokonság. Az ambivalencia másik oldala paradox módon a szűkösség. Egyfajta konokság, ami erkölcsi kérdéssé és erkölcsi ítélet tárgyává változtat olyan dolgokat is, amelyek nem feltétlenül azok, vagy ha azzá változnak, akkor csorbítják a költői gondolkodás szabadságát. Hozzáteszem, erre az ítélező mentalitásra egyebek mellett a

* A beszélgetés a *Biopoétika a 20-21. századi magyar irodalomban* című NKFIH pályázat (K 132092) támogatásával készült.

Rákosi-kor beszorítottasága is rákényszerítette, és amit a '90-es években az idegeimben nem éreztem ebből, azt most a 2010-es években és ma egyre inkább érzékelem én is. Azt hiszem, ez Nemes Nagyt is feszélyezte. A *Mesterségemhez* című versben szerepel a kettősség „erkölcs és rémület között”. Ebben a kettősségben van talán valami, ami közelebb vihet bennünket ahhoz, miért nem publikálta az életművének a felét. A költészet számára több és más volt, mint önkifejezés. Gondolkodásforma. A tudományokkal egyenrangú megismerés a vers által. Ez egyszersmind erkölcsi viszonyt is feltételez. Erkölcsi viszonyt az íráshoz. De úgy tűnik számomra, hogy mindenhez erkölcsi viszony fűzte, az erkölcs tiszta racionalitása. A háttérben ott van a rémület mindentől, ami felbontja a racionális viszonyokat. Az egyik természetesen a háborús tapasztalat. Ő is, ahogy a nemzedékéből nagyon sokan, a háborúban az irracionális pusztító áttörését látta. Számomra ez leegyszerűsítő elgondolása a háborúnak, amely mintegy kimentti a probléma örvényéből a felvilágosult értelmet. És van egy másik dolog is a háttérben, azt hiszem, egy magánéleti mozzanat: az édesanyja hosszú éveken át elmeegógyintézeti kezelésre kényszerült. A félelem, a rémület érthető, de az én ízlésemnek túlságosan merev ítélkező viszonyokat eredményezett önmagával és másokkal szemben. Ettől szenvedett, de nem tudott tőle szabadulni. Ez a zárt, racionális viszony verseinek egy-egy metaforájában kinyílik és felbomlik. A költészet ilyen értelemben nem kontrollálható – a nyelv maga nem kontrollálható terület. Nagyon érdekes, hogy ez az egyébként magát és másokat meglehetősen kontrollálni igyekvő személyiség belebocsátkozik a nyelvbe, ami kicsúszik az ellenőrzés alól. Nemcsak nagyszerűnek, hanem végtelenül tiszteletreméltónak is érzem Nemes Nagy küzdelmét, ami csodálatos versekben nyert formát.

Kiss Noémi: Nekem a nagyszüleim jó viszonyt ápoltak Nemes Nagy Ágnessel. Tizenkét éves voltam, amikor meghalt a nagyapám, aki egyébként egy nagy könyvtárral rendelkező, gondolkodó orvos volt Gödöllőn. Ebben az időben nem volt ritkaság, hogy az értelmiségiek Budapest környéki kisebb településekre költöztek [Ottlik Géza valamivel korábban, a háború után, 1946 és 1954 között élt Gödöllőn]. A '80-as években is voltak a kertünkben összejövetelek, amikből én kislánként csak annyit vettem észre, hogy jöttek nénik és bácsik, cigarettáztak, beszélgettek, majd hazamentek, amitől az én nagyszüleim – akikenél rengeteg időt töltöttem – megkönnyebbültek, és három napig nagyon kedvesek voltak. Részemről Nemes Nagy Ágneshez egy efféle kedvesség-szeretet is kötődik. Nagymamám ott is volt 1991-ben Nemes Nagy temetésén. Ahogy idősebb lettem, egyre jobban megértettem ezt az 1970-es évekbeli kulturális-politikai helyzetet. Azt, hogy mit jelentett kettős életet élni: amikor van benned közlésvágy, szenvedély, intellektus, de nem egy olyan világban élsz, mely támogatná mindezek kibontakoztatását. A szabadság regulázása – ma is van ilyen beszédrendőrség, csak sokkal nehezebb kimutatni, megfogni, jó szó erre a „moralizálás”. Ma is van kirekesztés, félrenézés és túlzott lelkesedés egyébként rossz vagy közepes, „politikailag korrekt” művek iránt, ami nem hat jól egy szerző önvizsgálatára. Nemes Nagy több nyelven beszélt, utazhatott is, sokat járt külföldre [Nyugat-Európába, de volt az Egyesült Államokban is], ugyanakkor nem volt a rendszer kegyeltje, hanem egy zárt értelmiségi-művész közösségben élt. Talán ez is magyarázza, hogy egyfelől miért kerül elő sok minden az életművéből, másfelől hogy miért volt benne oly erős

az önkontroll. Kirobbanó tehetség volt, amit korán megmondott róla Szerb Antal és Halász Gábor. Nőként ugyanakkor egyáltalán nem volt evidens, hogy sikeressé váljon. Nemes Nagy nem szalonkritikusa volt a Kádár-rendszernek, mint például az 1978-ban Aczél Györgytől Szabó Magdával együtt Kossuth-díjat kapó Galgóczi Erzsébet, hanem nem állt szóba a rendszerrel. Ez nagy különbség. Az 1980-as években már részben ő is más utakat járt, tett kisebb engedményeket, elfogadott elismeréseket [’83-ban kapott Kossuth-díjat] – meg kellene vizsgálni, miképp alakult élete utolsó szakaszában a meggyőződése. Az biztos, hogy amikor 1989-ben a Magyar Televízióban leültették Berend T. Ivánnal és Király Istvánnal beszélgetni, Nemes Nagy sziporkázott, ő volt a legokosabb, ő mondta el beszélgetőtársainak, hogy miért van a rendszerváltás, akik nem nagyon értették azt, ami épp történt. Néhány évvel korábban rögzítették a zebegényi televíziós eszmecserejét Ottlikkal és Mándy Ivánnal Szőnyi István festőművész egykori házában: érdekesen és okosan beszélgettek az avantgádról, a szürrealizmusról [tulajdonképpen a politikai művészetéről], a festészetről, a kihagyásos prózáról, a lírai képekről, s nekem úgy tűnt, hogy Nemes Nagy Ágnesben sok érzés volt, odafigyelés, nem különösebben terrorizálta a többieket. És nem játszott nagyasszonyszerepet – amit később Térey János esszéjében szemére vetett. Szerepeket nem te választasz, rád akasztják, belesodródsz. Az irodalompolitika, ha nem vagy hatalmi tényező, inkább egy labirintus. Nem egyenes út, nem kiszámítható. Nincs elismerésekkel kikövezve. És mindenféleképpen titulálnak, mert meg sem értik, amit mondasz.

Schein Gábor: Furcsa, nekem pont ellentétes a benyomásom erről a beszélgetésről.

Kiss Noémi: Nekem úgy tűnt, hogy mindig reflektált arra, amit a többiek mondtak, de lehet persze, hogy ez az intellektuális női karakter szokatlannak hat. Nemes Nagy karaktere sok vitát válthat ki, az viszont biztos, hogy nagyon élő ma is. Abban is egyetérttek Gáborral, hogy a halála után megjelent szövegei nem szennyeskosárban talált, véletlenül kidobott versek, hanem fontos művek, köztük sok a nagy vers. Még egy dolog jut eszembe most: az esküvői fényképükön Lengyel Balázs katonaruhát visel, a házasságkötésük is a háborúhoz kötődött tehát. Én azt el tudom fogadni, hogy a háború az egész életét meghatározta, hogy nem lett gyereke, akárcsak számos pályatársának.

Balajthy Ágnes: Irodalomtörténészként a Nemes Nagy-életműből elsősorban az útirajzokkal foglalkoztam, amelyek a *Magyarul és világra* című kötetben jelentek meg egybegyűjtve nem is olyan régen, a Helikon Kiadónak köszönhetően. Ezek jó része csak az asztalfióknak íródott, illetve posztumusz jelenhetett meg Lengyel Balázs gondozásában. Szó esett már itt a Kádár-kori értelmiség szerepdilemmáiról – ebből a szempontból elkepesztően izgalmasak ezek az útirajzok, valódi mentalitástörténeti dokumentumok. Van egy rendkívül művelt, magyar, a vasfüggöny mögött élő szerzőnk, aki az európai magaskultúra révén értelmezi önmagát, azon keresztül látja a világot. Ennek jegyében az utazást is komolyan veendő feladatnak, a személyes Bildung elemének tekinti, melynek a naplóvezetés, a tapasztalatok írásos rögzítése is elengedhetetlen része. Amikor viszont ismét utazhat, már egy olyan Nyugatra jut el, melynek nem ez a típusú magaskultúra jelenti az alapját, hanem sokkal inkább a

fogyasztás kultúrája. A naplóbejegyzések tehát azt követik nyomon, ahogy Nemes Nagy Ágnes bejárja a kommercializálódó Nyugat-Európát, felfedezi a belgiumi restik, az önkiszolgáló büfék világát: de a kötet legérdekesebb része ebből a szempontból is az *Amerikai Napló*. A költő és Lengyel Balázs 1979-ben több hónapot töltött Amerikában a híres, ma is létező iowai nemzetközi írótelep résztvevőjeként, úgy, hogy közben turistaként sikerült New Yorkba, Los Angelesbe, a Grand Canyonhoz is eljutniuk. Az itt vezetett naplóban is megfigyelhető a kirobbanó lelkesedés, az izgalom, az idegenség iránti szenvedélyes vonzódás és a mindennek gátat szabó, Gábor által is említett nagyon erős önfegyelem kettőssége. Iowa enyhén szólva nem a legközvetlenebb része az USA-nak, de ez egy nemzetközi írótelep volt, a világ minden tájáról érkező hallgatósággal: a szövegben nyomon követhető az is, hogy Nemes Nagy milyen nehezen találta a helyét ebben a multikulturális közegben. A kapitalizmusnak az a változata, mellyel külföldön találkozott, szintén erős és ambivalens hatást gyakorolt rá – több bejegyzés szól arról, ahogy belép egy nagyáruházba és elkábítja a ruhavászték gazdagsága. A kapitalizmuskritika persze nem hiányzik az amerikai útinaplóból, az utazó bírálja az itteni társadalom fogyasztásközpontúságát, azokat a külföldi magyar emigránsokat, akik a frizsiderükkel dicsekednek neki, de valójában honvágyuk van. Ezt a kritikus szöveget azonban aláírta, kimozdította a szöveg topológiája, mely sokkal inkább azt az elképzelt, leküzdhetetlen fizikai vonzerőt érzékelteti, melyet az amerikai bőség gyakorol a vasfüggöny mögül érkező, puritanizmushoz szokott írónőre. A legkedvesebb jelenetem az, amikor az írótelep alagsorában megtanulja használni a nagy amerikai mosógépeket, majd (életében először) elszív egy fél marihuánás cigarettát. Az élményből azt a tanulságot vonja le, hogy fűvezni olyan csak, mint melegben meginni egy pohár sört, versírás közben pedig úgyis sokkal nagyobb az ember „vízióképessége”. Nekem többek között ezt jelenti Nemes Nagy Ágnes: egy ember, aki elszívja a füves cigarettát, majd megállapítja, hogy a versírás mégiscsak erősebb drog... S mindehhez tudnunk kell, hogy ekkor már közelített a hatvanhoz, szóval az idősödő költő arcélét gondoljuk hozzá az itt megörökített jelenethez!

Másfelől azért is gondolom nagyon szerencsésnek a Nemes Nagy-centenáriumot, mert ez az esemény most nem csak egy formális, külső tényezőn nyugszik, nem pusztán azért ünnepeljük Nemes Nagyt, mert épp száz éve született. A mai irodalmi gondolkodásunkra gyakorolt hatása ennél jóval intenzívebb és elevenebb, valódi reneszánszát éli a költészet. Az iránta való érdeklődés az irodalomtudomány területén éppúgy érzékelhető, mint a kortárs költészetben. Nekem most elsősorban Závada Péter *Gondoskodás* című kötete jut eszembe, melyben feltűnően sok Nemes Nagy-intertextus található. Mezei Gábor *Százszáz* hasonlóan gazdag Nemes Nagy-utalásokban, illetve olyan térpoétikai megoldásokban, amelyek előzményükként kifejezetten rá utalnak vissza. Kevesebb a direkt Nemes Nagy-áthallás Korpa Tamás *A lombhullásról egy júliusi tölgyvel* című kötetében, ugyanakkor a fáknak szentelt figyelem, a nekik való hangkölcsonzés műveletei, a szcenika itt is földézi Nemes Nagy olyan emblematikus költeményeit, mint az *Éjszakai tölgyfa*, az *Egy táviróoszlopra* vagy a *Szikvója-erdő*. A mai magyar költészetben tehát előtérbe került az a kérdés, hogy milyen nekünk, emberi lényeknek a viszonyunk a minket körbevevő élő, lélegző, vitális világhoz, az állatokhoz, a növényekhez. Vagyis az az ökokritikai gondolkodás, amely egyébként a mindennapi életünkben is felerősödött az utóbbi időben, vala-

melyest beszüremkedik a líraértésünkbe is. Ezek a kortárs verseskötetek arra tesznek kísérletet, hogy a természetről beszéljenek, de nem antropocentrikus beszédmódot működtetve. Ki nyújthat ehhez jó mintát, előzményt, hagyományt? Döntően Nemes Nagy Ágnes. És nemcsak tematikus értelemben, de abban a tekintetben is, ahogy a Nemes Nagy-szövegek nyelvileg működnek – én most elsősorban arra a többek között Kulcsár Szabó Ernő által is vizsgált, a kiáradás és visszahúzóadás metaforáival leírható nyelvi dinamikára gondolok, ami például a *Között* vagy az *Ekhnáton az égben* című költeményekben érhető tetten. Éppen Mezei Gáborral szerkesztünk most egy biopoétikai tárgyú tanulmánykötetet, melyben Nemes Nagy a legtöbbit hivatkozott lírikus, négy írás is foglalkozik a költészetével. De hogy ne csak biopoétikáról beszéljek: Csobánka Zsuzsa *Hideg bűnök* című 2011-es verseskötetét olvasva figyeltem fel arra, hogy a szövegek szenzualitásában, testalakzataiban az olyan korai Nemes Nagy-versek hatása fedezhető fel, mint a *Szomj* és *A női táj*.

Fodor Péter: Fél évszázad alatt születtek Nemes Nagy Ágnes versei. Milyen a ma ismerhető életműnek a belső dinamikája? Pilinszky esetében a korai és a kései versek hangütése aligha téveszthető össze. Nemes Nagynál a korai szövegek hangzó gazdagsága kapcsolódást mutathat a századforduló esztéta modern költészetével, később aztán eljutott a prózaversekig, melyekben bár nem ismeretlen jelenség a ritmusnak és a dallamnak a hatása, de azért javarészt más költői hangot hallunk bennük. A folytonosság vagy a változás mutatkozik erősebbnek az életmű alakulásában?

Schein Gábor: Azt hiszem, mindkettő fontos. Van egy belső dinamikája, koherenciája ennek az életműnek, de tényleg nagy távolságot jár be. Ha csak a publikus életművet ismernénk, amit én 1995-ben olvashattam, akkor tisztább kép kerülne elénk. De a hagyatékból megjelent szövegek poétikailag sokkal vegyesebbek. Valóban igaz, hogy Nemes Nagy költői nevelődésében a századforduló magyar költészetéből indult ki. Nagyon érdekes, hogy minek a hatását tudta befogadni, és mit nem. Tudjuk, hogy Babits hatását nagyon erősen, Tóth Árpád hatása szintén jól kihallható az említett zenei ritmusokból. Nagyon érdekes a József Attilával szembeni ellenállása – csak későn kezdte megérezni, megérteni, hogy mi izgalmas számára József Attila költészetéből. Fontos megjegyezni, hogy a történeti avantgárd nem épült be a magyar költészetbe olyan fokon, mint például a cseh vagy a lengyel költészetbe. Mindig fontos egy költőnél az is, ami nem hat. Kassákot Nemes Nagy az 1960-as években kezdi el érteni, Füst Milánt úgyszintén körülbelül ebben az időben. Nyilván Rilke nagyon fontos hatás, de a kései Rilkét nem fordította, megmaradt a *Das Buch der Bilder*-nél. Ez egyébként Kosztolányira is érvényes, aki a korai és a középső Rilkét értette. Az európai kitekintés a *Nyugat* korában magától értetődött, bár sokszor csak áttételes ismeretekről volt szó, és inkább hatásról, mint párbeszédről, és a tényleges kortársak ismerete sokszor hiányzott. 1948 után viszont ez már korántsem volt általános. Nemes Nagynál viszont megvolt. Többek közt ezért is tudott eltávolodni a nyugatos lírától. A *szomj* című vers részint már ennek az eltávolodásnak a dokumentuma, azon túl, hogy önmagában egy nagy vers. Ahogy a test előkerül ebben a műben, az már más, mint ahogy a nyugatos hagyományban ez lehetséges volt. Itt a test már az éntől mintegy elkülönül, önálló működésformává válik, ami beszívja a másikat, s erre az én

reflektál. Testnek és ének ez az elkülönülése távol van a századelő hagyományától. Az elkülönülésben hangsúlyos lesz a reflexió megváltozott jellege is („– De így? Mi van még? Nem nyugszom sosem. / Szeretsz, szeretlek. Mily reménytelen.”). Az ironia intellektuális tartalmainak felszabadulására gondolok, ami itt azért is különösen érdekes, mert női hangot hallunk, aminek ez a hagyományban nem alkotórésze. S ez a poétikai jegy már el tud vinni bennünket az életmű későbbi részeiig, ahol belső dialógusok jelennek meg, belső viták a szövegekben. Meg kell mondanom, hozzám nagyon közel állnak Nemes Nagy kései prózaversei – az *Egy pályaudvar átalakítása*, *A villamos végállomás* és *A Föld emlékei* felől érkeztem. Ezek a szövegek magát az ént és az én időbeliségét teljesen másképpen, kitágítva, a Föld idejéhez illesztve állítják a vers színpadára. A Föld időbelisége a közösnek egészen más alapzata, mint a nemzeti vagy az emberi közösség. Azt hiszem, ha a későbbi vagy a kortárs magyar költészetben Nemes Nagy szerepe valamiben valóban ilyen fontos, akkor abban, hogy miközben a kortárs költészet állandóan visszazökken Kosztolányiba, addig Nemes Nagy az egyik, aki átvezeti ezt a költészeti hagyományt a nyugatos térfélről egy olyan világba, egy olyan költészetbe, amely képes aztán már valamennyire avantgárd formákat is befogadni, képes önmaga problematizálására – s ebben Nemes Nagy megint csak eléggé egyedülálló. És ehhez azt is hozzá kell tenni, hogy ő nőként nem egyszerűen kivívja a helyét a magyar irodalomban, de az első olyan költőnő, aki széles kör számára megkerülhetetlen, meghatározó szerepet töltött be, mások voltak kénytelenek hozzá viszonyulni, egyébként erős öntudattal rendelkező férfiak is. Erre nem volt minta a magyar irodalomban. Nemcsak az *Újhold*nak volt központi alakja, de egy idő után már a nála idősebbek is kénytelenek voltak respektálni, pl. Vas István. A kultúrpolitikának is kalkulálnia kellett a reakcióival. Ilyen nem volt korábban nálunk. Miközben a korai költészetéről szólva a kritikákban állandóan visszatér két jelző: az egyik, hogy férfias, a másik, hogy intellektuális. A két fogalom a korszak tudatában összetartozott, éppen ezért érezték megjegyzendőnek, hogy ő nő léteére lép fel erős intellektuális igényekkel. Érthető, hogy miként a kor sem tette, a gender kérdéseire ő sem reflektált. Ez számára partikuláris adottság volt, és ő minden partikularizmussal szemben az univerzális mellett tette le a voksát. A két aspektus az ő szemléletében kizárta egymást. Ez is a kor sajátossága. Miközben jól követhető az életpálya íve, csomó görcs van a történetben, amelyek izgalmasabbá teszik a képet. Azzal, hogy verseinek jelentős részét nem adta ki, a valóságosnál áttetszőbb képet mutatott saját költői működéséről. Sokkal védtelenebb és ösztönösebb volt a felmutatott képnél.

Kiss Noémi: A *Holmiban* a halála után kis esszék jelentek meg tőle, változatos témákról, pl. az avantgárdról, a szerelemről, a prostitúcióról, a marihuánáról. Ezeknek a szövegeknek eltéveszthetetlen a humora, szépen működik bennük az ironia. Sokat vitatkoztam már arról férfi költőkkel, hogy ezek fontos szövegek-e. Az érzékiség, a szenvedély, az erotika is ott van a szövegeiben, szerintem ezt jobban kellene hangsúlyozni. Épp az a lényege a női küzdelemnek – s ezért nem értek egyet azokkal, akik ezeket a szövegeket nem tartják jelentősnek –, hogy hogyan lehet szublimálni, verssé tenni ezeket az érzéseket. A szerelemről szóló kis esszé összetetten épül fel: nem oda érkezik, ahonnan elindul – azt állítja, hogy a szenvedélyes szerelemben belehal az ember. A szenvedélyes szerelem nem hagy dolgozni. Márpedig neki muszáj volt

dolgoznia. Ott volt a házassága, ami valójában csupán néhány évig tartott, de Lengyel Balázssal ők a válás után is úgy léptek föl, mint irodalmi házaspár, különböző okok miatt. Nemes Nagy Ágnes nagyon ravasz volt – nem gondolom azt, hogy ő mindig egy irányba ment, s azt sem, hogy mindig kontrollálta magát. Az nem írói feladat, hogy valaki állandóan arról írjon, hogy magyar vagy hogy nő. Az írónak az a feladata, ami a legnehezebb feladat, hogy mindig meg kell újulni. Ötvenévesen nem írhatom ugyanazt, amit húszévesen. Arról is szót kell ejteni, hogy az életmű kiadásának is megvan a maga felügyeleti logikája: én a hagyaték gondozójától, Kerek Verától tudom, hogy birtokában van egy halom Ottliktól érkezett képeslap, üzenet, levélféleség. Az a kép tehát, ami a hagyaték egy részének az elmúlt évekbeli közreadásával kialakult Nemes Nagyról, az sem teljes, az is szövegválogatás eredményeképpen jött és jön létre. Én az életművet sok szempontból elliptikusnak látom, amelyet az is alakított, hogy miképp is lehetett viselkedni, működni a magyar irodalmi közéletben, mely rendkívül feudális és patriarchális rendszer, amelyben le vannak osztva a szerepek az állami intézményi és a baráti viszonyokban egyaránt. Az, hogy Nemes Nagy ebben a hálózatban milyen pozíciót foglalt el, nagyjából tudható, de arra a kérdésre, hogy mit is gondolt ő erről az egészről, s benne a saját szerepéről, ma még nem adható végleges válasz.

Fodor Péter: Nemes Nagy hatása sok egyéb mellett abban is rejlett, hogy viszonylag rendszeresen adott interjút, nem csupán irodalmi orgánumoknak, de pedagógiai lapoknak, közéleti újságoknak is. Ezekre egyfelől alaposan fölkészült, másfelől nagyon érezte, hogy milyen témát milyen módon lehet ezekben az alkalmi beszédhelyzetekben hatékonyan megszólaltatni: 1970-ben a nők kultúrtörténetéről olyan emancipatorikusra hangolt, de minden elemében megfontolt áttekintést nyújtott a *Nők Lapja* számára egy interjúban, hogy az joggal kerülhetne be a magyar feminizmus breviáriumba. Briliáns nyilatkozó volt: tájékozott és lényeglátó, de kimondottan reszponzív, s ha a pillanat megengedte, bőven adagolta az íróniát, sőt a maliciózusság sem állt tőle távol.

Kiss Noémi: Az életmű műfaji és tematikus sokszínűségéhez egy adalék: nem is gondolnánk, hogy a sportról is milyen nagy verset írt [*A diszkoszvető*]. Fantasztikus megfigyelő volt: az atlétikai stadion történéseit éppen olyan pontosan érzékelte, mint a pályaudvart, az építkezést vagy ember és természet viszonyát.

Fodor Péter: Závada Péter nyilatkozta a Jelenkor Kiadó által készített Nemes Nagy Ágnes-émlékfilmben, hogy az ő nemzedéke számára sokkal frissebbnek és inspiratívabbnak bizonyul(t) Nemes Nagy költészete a Pilinszkyével összevetve. Sőt, egyetemi órákon a mai huszonévesek visszajelzései is hasonló következtetéseket engednek meg.

Schein Gábor: Szerintem ez egyáltalában nem új jelenség. Nemes Nagy Ágnes hatása több költőnemzedéken végigvonulva nagyon erős, talán erősebb, mint a Pilinszkyé. Székely Magda 1935-ös születésű, csupán 13 évvel volt fiatalabb Nemes Nagynál, de Pilinszkyvel együtt nagy erővel hatott rá, az 1933-as Gergely Ágnesre és az 1936-os Tóth Juditra szintén. A már a 2. világháború után született Rakovszky Zsuzsánál is érzékelhető a hatás – s mindegyikük esetében autonóm hatásról van

szó, nem epigonizmusról. Pilinszky hatása, úgy látom, éppen ebben tér el. Az ő hatása sokkal erősebben tapad költői retorikájához. Nemes Nagyé felszabadítóbb, mert nem retorikai, hanem gondolati formákhoz kapcsolódik. Nem követőket látunk a nyomában, inkább olyan költőket, akiknek a költői világa tőle ágazott el, és aztán többnyire nagyon messze jutott. A hatásról úgy szoktunk beszélni, hogy a korábbi hat a későbbire, de a hatás valójában nem ilyen viszony, mert ugyanilyen mértékben a későbbi is hat a korábbira, egészen egyszerűen azért, hogy másképpen olvassuk. Rakovszky Zsuzsa után másképpen olvassuk Nemes Nagyt. Tandori meg közvetlenül is hatott Nemes Nagyra. Az én nemzedékem esetében is sokkal erősebb volt Nemes Nagy hatása, mint a Pilinszkyé, Tóth Krisztinánál, Mesterházi Mónikánál, Simon Balázsnál és nálam is. Nemes Nagy nemzedékeken átívelő hatása folyamatos és intenzív története a magyar irodalomnak, részint azért, mert összegző életművet hagyott hátra, olyat, mely a *Nyugat* hagyományától indulva attól jóval modernebb intellektuális és költői formákig juttatta el a magyar költészetet, részint azért, mert a modern európai költészet egy bizonyos vonulatához szinte egyedül kapcsolódott kortársként, önálló felismerésekkel. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy a magyar költészeti hagyomány meghatározóan és többszörösen inkább konzervatív modelleket, izlésutakat választott. A neoavantgárd változatai is csak töredékesen épültek be a magyar irodalom hagyománytörténetébe. Hogy van az, hogy Erdély Miklós hatása jelentősebb a képzőművészetben vagy a filmben (lásd Enyedi Ildikót), mint a költészetben? Nemes Nagy közvetít tulajdonképpen olyan formákat is, amelyek a neoavantgárd költészetben intenzívebben vagy akár izgalmasabban vannak meg, de az ő költészete is érintkezett ezekkel. Talán ezért lehetséges az, hogy a mai fiatal költők közt is folytatódik az ő hatástörténete, amire Závada Péter esete valóban jó példa. Emellett én is megerősítem, hogy az egyetemisták körében vagy akár az irodalomtudományos műhelyekben változatlanul élénk az érdeklődés Nemes Nagy iránt.

Balajthy Ágnes: A Pilinszky-olvasatokban a metafizikai kérdések, a transzcendencia-tapasztalat megjelenítése, az agnoszticizmus voltak az uralkodó szempontok, ezek is járultak többek között hozzá a Pilinszky-kultuszhoz. S miközben bizonyos mértékig mindez Nemes Nagynál is megvan, a kortárs magyar költészet számára ma nem annyira a lovak, az angyalok, a mitológémák válnak érdekessé, hanem inkább a test, a szerveség megjelenítése. Ott van például a *Lélegzet*, aminek a címébe mintegy belehalljuk a lélek szót, annak antropológiai vonatkozásaival, test és lélek kettőségét is felidézve, de közben érzékeljük azt is, hogy a vers rá van utalva a hangzó beszédre, ezzel a beszédszerveinkre, amelyek meg rá vannak utalva a levegőre, a lélegzetvételtre. Így íródnak bele ezek a testi összefüggések a költeménybe, mely mindeközben utal a mögötte meghúzódó irodalmi hagyományra, Babits *Balázsolására*, az imádság műfajára stb. [A versről egyébként a már többször említett Mezei Gábor írt tanulmányt.] Talán ilyen szempontból – ha szabad ilyet mondani – összetettebb Nemes Nagy lírája, mint a Pilinszkyé.

Kiss Noémi: A testiséghez kapcsolódva: az utóbbi időben a gerincemmel gyengélkedtem, sokat kellett feküdnöm, nehezen mozogtam. Hasonló állapot, téma után kutatva tűnt fel, hogy Nemes Nagynak sok ide kapcsolódó verse van, a mozgásról,

az ágyban fekvésről, arról, hogy menjek-e ki az utcára vagy sem – ezek egy része depresszív vers, amiről nekem a befelé forduló angol női (szoba- vagy lakás)költészet is eszembe jut. Amiképpen annyi minden másról, a betegségről, a fájdalomról is nagyon sokat tudott, és nagyon pontosan írt már a korai verseiben is. Ezek közé tartozik az 1943-as *A seb* című, amelyet nemrégiben kivettem a Facebook-oldalamra, s kisvártatva kaptam egy levelet egy politikai tanácsadótól, aki azt kérdezte, hogy közzétehetik-e a verset egy ellenzéki politikai felületen. Ami azt mutatta, hogy bár én nem ilyen szándékkal tettem ki, áthallásossá vált a szöveg 2022 tavaszán bizonyos politikai körökben: mintegy annak kommentárjaként vált olvashatóvá, amit egyesek éreztek, érezhettek. Azt is tudni kell, hogy ez is egy Nemes Nagy által közlésre nem méltított vers, mely rövid, de elképesztően gazdag.

Balajthy Ágnes: A Nemes Nagy–Pilinszky-hatástörténet különbségéhez annyit tennék még hozzá, hogy habár az utóbbinak is jelentek meg meséi, de nincsenek benne úgy a gyerekirodalmi kánonban, mint az előbbi versei. Ezekkel jó esetben a gyerekek már az óvodában találkozhatnak, a *Nyári kép*, a *Gesztenyefalevél* révén Nemes Nagy költészete az anyanyelvük részévé válik.

Pataky Adrienn

A paleolit távirat Nemes Nagy Ágnes lírájában

A *FENYŐ* CÍMŰ VERSRŐL*

Az elemzés középpontjában az először 1960-ban, a *Kortársban*¹ *A tó, Dalok, Éj* című versek kíséretében megjelent *Fenyő* áll. Kéziratát nem ismerjük, 1958-ban vagy 1959-ben keletkezhetett,² a csaknem évtizedes hallgatás, a bénító-elnémító ötvenes évek után, illetve Nemes Nagy Ágnes válását követően. Kézzenfekvőnek tűnhetne tehát a vers értelmezésekor a biografikus sík bevonása, a magánélet mellett a történelmi háttérrel is szem előtt tartva. Ugyanakkor, mivel a *Napforduló* kötet egyik, tíz verses ciklusában – *Között* – található, elemezhető volna e verscsoporton belül is, tekintettel a rész–egész viszonyra. A fák kiemelt jelentőségűek a Nemes Nagy-lírában, így akár az ebbe a tematikába sorolható darabok összefüggésében is vizsgálható volna (lásd *Diófa, Rózsafa, Ecetfa, Tölgyfa, Fák* stb.). Megint újabb lehetőség más Nemes Nagy-versekhez, töredékekhez fűződő viszonyában faggatni, hiszen ismert néhány vers, versváltozat, amely a *Fenyő*höz, illetve az abban megjelenő üzenethez, hírhez köthető (például: *Egy táviróoszlopra, Ugyanaz, Éjszakai tölgyfa*, illetve a *Vörösfenyő*,

* A szöveg a *Biopoétika a 20–21. századi magyar irodalomban* [NKFIH K 132113] című OTKA-projekt keretében készült. A szerző a Petőfi Irodalmi Múzeum Móricz Zsigmond-ösztöndíjasa.

1 Nemes Nagy Ágnes, *Fenyő*, *Kortárs* 1960/11., 702.

2 Nemes Nagy Ágnes *Összegyűjtött versei* [a továbbiakban *ÖV*], szerk., jegyz., utószó Ferencz Győző, Jelenkor, Pécs, 2016, 608.